

Two Unknown Works of ‘New Ottoman’ Mehmet Ayetullah Bey: The Translation Of Histoire Naturelle And Kiyafetname

Süheyla Yüksel^{1,a,*}

¹Department of Turkish Folklore, Faculty of Letters, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 16/04/2022

Accepted: 31/05/2022

ABSTRACT

New Ottomans were among the significant actors of the Westernization process of the Ottoman Empire. Mehmet Ayetullah Bey was a prominent member of this community. In this article, two works of Mehmet Ayetullah Bey that have been unknown until now are introduced. These works named *Tarih-i Tabii Tercümesi* and *Kiyafetname* started to be serialized in the columns of *Hakayıku'l-Vekayi*, but they remained incomplete and could not be published as books.

Ayetullah Bey started to translate *Histoire Naturelle* [Natural History] by Georges-Louis Leclerc de Buffon but left it incomplete. The fact that Ayetullah Bey had to be reassigned to another duty during the days he started to make the translation may be the reason for this outcome. The philosophical content of the work might also have led the translator to encounter problems and fail to complete the translation.

Ayetullah Bey started his *Kiyafetname* [Physiognomy] with philosophical topics such as the universe, beings in the universe, the place of man in the universe, and the unity of soul and body. He cut the concept of *kiyafet-i insaniyye* [human physiognomy], which is the main topic of other examples of *kiyafetname*, short and made a nation-centered generalization by using the title *Kiyafet-i Milliye* [National Physiognomy]. In this sense, the *Kiyafetname* of Ayetullah Bey differs from other examples of *kiyafetname*. It is needed to explain the conduct of Mehmet Ayetullah Bey with the philosophy of *kiyafet-i milliye* by his political identity and consider it a consequence of the ideology of nationalism that became prominent in the second half of the 19th century. The works of Ayetullah Bey named *Tedmür Harabeleri* and *Rüya* were also serialized in the newspaper *Hakayıku'l-Vekayi* before their publication.

Keywords: *New Ottomans, Mehmet Ayetullah Bey, Kiyafetname, Histoire Naturelle, Hakayıku'l-Vekayi.*

‘Yeni Osmanlı’ Mehmet Ayetullah Bey’in Bilinmeyen İki Eseri: Tarih-i Tabii Tercümesi ve Kiyafetname

Süreç

Geliş: 16/04/2022

Kabul: 31/05/2022

ÖZ

Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşması sürecinin önemli aktörlerindendir. Mehmet Ayetullah Bey bu topluluğun dikkat çeken bir ismidir. Bu makalede Mehmet Ayetullah'ın bugüne kadar bilinmeyen iki eseri tanıtılacaktır. *Tarih-i Tabii Tercümesi* ve *Kiyafetname* isimli bu eserler *Hakayıku'l-Vekayi*'nin sütunlarında tefrika edilmeye başlanmış fakat tamamlanamamış ve kitap olarak neşredilmemiştir.

Ayetullah Bey, Georges Louis Leclerc de Buffon'un *Histoire Naturelle* isimli eserini tercümeyle başlamış fakat yarım bırakmıştır. Tercümenin tefrikasına başlandığı günlerde Ayetullah Bey'in görev değişikliği yapmak zorunda kalması bu yarım kalışın sebebi olabilir. Eserin felsefi muhtevası da mütercimnin problemlerle karşılaşması ve tercümeyle tamamlanamaması sonucunu doğurmuş olabilir.

Ayetullah Bey, *Kiyafetname*'sine kâinat, kâinattaki varlıklar, insanın kâinattaki yeri, ruh ve beden birlikteliği gibi felsefi konularla başlamıştır. Diğer *kiyafetnamelerin* temel meselesi olan *kiyafet-i insaniyye* çok kısa geçmiş ve *kiyafet-i milliye* başlığı atarak millet merkezli genellemeye gitmiştir. Ayetullah Bey'in, *Kiyafetname*'si bu yönüyle diğer *kiyafetnamelerden* farklıdır. Mehmet Ayetullah'ın “*kiyafet-i milliye*” düşüncesiyle hareket etmesini onun siyasi kimliği ile açıklamak ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında belirgin hâle gelen milliyetçilik düşüncesinin bir sonucu olarak düşünmek gerekir.

Ayetullah Bey'in *Tedmür Harabeleri* ve *Rüya* isimli eserleri de yayımlanmadan önce *Hakayıku'l-Vekayi* gazetesinde tefrika edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Anahtar Kelimeler: *Yeni Osmanlılar, Mehmet Ayetullah Bey, Kiyafetname, Tarih-i Tabii, Hakayıku'l-Vekayi.*

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a syuksel@cumhuriyet.edu.tr

^a <https://orcid.org/000-0001-7513-9179>

How to Cite: Yüksel S (2022) Two Unknown Works of ‘New Ottoman’ Mehmet Ayetullah Bey: The Translation of *Histoire Naturelle* and *Kiyafetname*, CUJOSS, 46(1): 165-175

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşması sürecini yönetenler, kurum ve kuruluşları bu hedef doğrultusunda yeniden yapılandıranların yanı sıra kaynağı büyük ölçüde Batı olan yeni fikirleri kamuoyuna iletmeye çalışanlar, edipler, gazeteciler, konuyu siyasi platforma taşıyıp mevcut yönetime karşı tavır alanlar ve örgütlenenlerdir.

Batılılaşma düşüncesini siyasi hayata geçirip bunun için mücadele edenler söz konusu olunca akıllara tartışmasız ilk önce Yeni Osmanlılar gelir.

“Yeni Osmanlılar adıyla anılan bir cemiyet şeklinde ne zaman, nerede ve kimler tarafından kurulduğu, konuyla ilgili yetersiz kaynakların çeşitli ve birbirine ters düşen kayıtlarından ötürü tartışmalıdır ve mensuplarının önde gelenleri dışında diğerlerinin faaliyetleri de yeteri kadar açığa kavuşturulamamıştır” (Beydilli, 2013:431).

Mehmet Ayetullah Yeni Osmanlılar denilince akla ilk gelen isimlerimendir. Bu makalede Mehmet Ayetullah'ın bugüne kadar bilinmeyen iki eseri tanıtılacaktır. *Tarih-i Tabii Tercümesi* ve *Kıyafetname* isimli bu eserler *Hakayıku'l-Vekayi'*nin sütunlarında tefrika edilmeye başlanmış fakat tamamlanamamış ve kitap olarak neşredilmemiştir.

Çalışmanın “Ayetullah Bey'e Dair Bazı Dikkatler” başlığı Ayetullah Bey'in biyografisine ve bu konuda yazılanlara ayrılmıştır. “Ayetullah Bey'in Bilinmeyen Eserleri: *Tarih-i Tabii Tercümesi* ve *Kıyafetname*” başlığı altında söz konu eserlerin tanıtımı vardır. “Ayetullah Bey'in Bibliyografyasına Katkı” başlığı altında ise yazarın *Tedmür Harabeleri* ve *Rüya* isimli eserlerine yönelik yeni bilgiler bulunmaktadır.

Ayetullah Bey'e Dair Bazı Dikkatler

Mehmet Ayetullah, Abdülatif Suphi Paşa'nın (1818-1886) ilk çocuğu olarak 25 Mayıs 1846'da Kahire'de doğmuş, üç yaşındayken ailesi ile beraber İstanbul'a gelmiştir. Yerli ve yabancı hocalardan felsefe, tarih, hukuk, resim gibi çok farklı alanlarda eğitim alan Mehmet Ayetullah, devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış 16 Nisan 1878'de ölmüştür (Korkmaz, 2016: 19, 24). Türk edebiyatı, fikir ve siyaset hayatının önde gelen isimlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver'in en büyük ağabeyidir (Baydar, 1968: 32-35).

Ayetullah Bey'in hayatı hakkında en ayrıntılı bilgi İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* isimli eserinde bulunmaktadır. İbnülemin'in verdiği bilgilere göre, Ayetullah Bey evvela Defter-i Hakani ve Divan Kalemlerinde, sonra Tercüme Odasında görev yapmış, Şurâ-yı Devlet Muavini iken tensikat sebebiyle görevine son verilmiştir. İstanbul'da bir memuriyete tayini mümkün olmayınca o sırada babasının da vali olarak görev yaptığı Suriye vilayetine bağlı Baalbek ve Bukaülaziz kaymakamlığına, Safer 1293 (Şubat/Mart 1876) Tuna vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmiş, Tuna valisinin şikâyeti

üzerine azledilip Erzurum vilayeti mektupçuluğuna atanmıştır (İnal, 1988: 145, 146).

Bu bilgileri arşivlerdeki bazı belgelerle desteklemek mümkündür. Mesela, H. 14-10-1294 tarih 40-189 yer numaralı belge Ayetullah Bey'in Erzurum Vilayeti mektupçuluğuna tayinine; H. 06-10-1312 tarih, 14-12 yer numaralı belge Suphi Paşa'nın oğlu Ayetullah Bey'in Bukaülaziz kaymakamlığından dolayı zimmetinde olan paranın silinmesine dairdir.

Diğer taraftan İbnülemin, Ayetullah Bey'in biyografisiyle ilgili verdiği bilgilerin bir kısmı için kendisinde bulunan özel mektupları işaret eder ve sonunda sözü büyük ölçüde Mehmet Ayetullah'ın amcası Abdurrahman Hasan Bey'in Abdurrahman Adil'e gönderdiği bir mektuba bırakır¹. Biyografinin bu son kısmında Ayetullah Bey'in aldığı eğitimler, özel hocaları, Napolyon hayranlığından bahsedilmiş ve özellikle Ayetullah Bey'in Genç Osmanlılar ile münasebeti üzerinde durulmuş, Yeni Osmanlılar'ın Veli Efendi Çayır'ndaki toplantıları, bu toplantının Ayetullah Bey tarafından ihbar edildiğine dair bilgilerin perde arkası verilmeye çalışılmıştır.

Ahmet Rasim, *Matbuat Tarihine Medhal İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi* isimli kitabında, Ayetullah Bey'i Türk basın tarihinde adı anılması gereken isimler arasında sayar. Onu Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Münif Paşa gibi çığır açmış isimlerle onları takip eden Ahmet Mithat, Şemsettin Sami arasında konumlandırır (Ahmet Rasim, 1927: 20).

Yine İbnülemin Mahmut Kemal İnal tarafından kaleme alınan, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'ndaki “Mehmet Ayetullah Bey” başlıklı yazı ise Ahmet Rasim'in eserine gönderme ile başlar ve ismi unutulmuş gazetecilerin hatırlatılmasının amaçlandığı söylenir. Bu yazının içeriği *Son Asır Türk Şairleri*'nde söylenenlerden farklı değildir.

Bu biyografilerin hiçbirinde Mehmet Ayetullah'ın *Kıyafetname* isimli eserinden ve *Tarih-i Tabii Tercümesi*'nden söz edilmez. Bu çalışmalar, Ayetullah Bey ismiyle sıkça anılan Vakit gazetesinde değil *Hakayıku'l-Vekayi'*de yayımlanmış ve bu gazetenin sütunlarında kalmıştır. Ayetullah Bey'in biyografisi için birinci elden kaynak denilebilecek amcası tarafından kaleme alınmış olan mektupta, gazeteciliği ile ilgili olarak,

“Merhum, gazeteci Filip Efendi'nin tesis etmiş olduğu Vakit gazetesine makaleler yazardı. Başka gazeteye makale yazdığını hatırlamıyorum. Vakıa Basiretçi Ali Efendi, merhumu kendisine cezbetmek arzusuyla bazı mesaide bulunmuş ise de Ali Efendi'nin hâl ü şanı pek âmiyane olduğundan kendisine teveccüh göstermedi” (*Samipaşazade Hasan Bey, 1341: 2-6*) diyerek yalnız Vakit'in işaret edilmiş olması, Filip Efendi ile çalışmayı tercih ettiğini Basiretçi Ali Efendi'nin teklifine sıcak bakmadığını söylemesi araştırmacıların dikkatini bu gazete ile sınırlamasına sebep olmuştur.

¹ İbnülemin, bazı bölümlerini çıkardığını belirttiği bu mektubun tamamının *Havadis-i Hukukiye ve Tarihiye* mecmuasında yayımlandığını söyler. Söz konusu mektup “Ayetullah Bey ve Yeni Osmanlılar” başlığıyla adı geçen mecmuanın 1 Mayıs 1341 tarihli 2. cüzünde yayımlanmıştır. İbnülemin çıkardığı kısımlar doğrudan Ayetullah Bey ile ilgili değildir. Bunlardan birisinde Ayetullah Bey'in samimi olduğu fakat ailesinin pek

güvenmediği anlaşılan Sultan Abdülhamit'in bir şifre kâtibinden adı anılmaksızın söz edilmektedir. Bir diğerinde cemiyetin Ayetullah Bey tarafından ihbar edildiğine dair bilgilerin devrin hükümetinin elinde olduğu ve buna ulaşmanın mümkün olmadığı söylenir. Mektubun *Son Asır Türk Şairleri*'ne alınmayan son kısmı ise Suphi Paşa ve Genç Osmanlılar hakkında görüşler ihtiva etmektedir.

Ayetullah Bey'in monografisini hazırlamış olan Ferhat Korkmaz, "Kimi kaynaklarda Mehmed Âyetullah Bey'in Ali Efendi'nin çıkardığı Basiret gazetesinde de başmuharrirlik yaptığı yönünde görüşler bulunsa da gazetenin 20 Şevvâl 1286 tarihli 1. sayısından 7 Zilkade 1292 tarihindeki 1688. sayısına kadar çıkan bütün koleksiyonun taranması neticesinde Mehmed Âyetullah Bey'in herhangi bir yazısına rastlayamadık" (2016: 33) der. Bu çalışmada da Kiyafetname'den söz edilmemektedir.

Ayetullah Bey'in Bilinmeyen Eserleri: Tarih-i Tabii Tercümesi ile Kiyafetname

Bu makaleye konu olan eserlerin tefrika edildiği *Hakayiku'l-Vekayi*, 7 Cemaziyelahir 1287/ /3 Eylül 1870 Cumartesi gününden itibaren Rüştü tarafından çıkarılmaya başlanmış, 617. sayıdan itibaren sahibi Filip Efendi olmuştur. Gazete 16 Şevval 1290/9 Kânunuevvel 1873 tarihinde yayımlanan 1040. sayısından sonra basın hayatından çekilmiştir.

Ayetullah Bey'in ismi ilk defa 260. sayıda (7 RA 1288/Mayıs Efrenci 27/ 15 Mayıs/miladi 1871, s. 1, 2)² M. A. rumuzuyla "Bir Varakadır" başlıklı bir yazının altında görülmektedir. Bu rumuzun Mehmet Ayetullah Bey'e ait olduğu kanaatine varılmış olmasının sebebi, aynı rumuzun Mehmet Ayetullah'a ait olduğu kesin olan bir yazının altında da bulunmasıdır. Bu varakaya, "Daima malumat-ı nafia neşriyle efkâr-ı umumiyeyi hisseyap eden muteber gazetenize derç olunmak üzere Fransa meşahir-i müellifininden (Buffon) nam feylesofun meşhur Cihan Tarih-i Tabii'sinden tabiat-ı insan üzerine yazılmış olan kısmını tercüme etmekteyim. Eğer kabul ederseniz tercüme ettikçe layiha layiha göndereyim" cümleleriyle başlayan yazar varakasına Buffon ve eseri hakkında bilgi vererek devam eder. Eserin bir kısmının daha önce Mustafa Behçet Efendi tarafından tercüme edildiğini belirttiikten sonra eğer imkânı olursa diğer bahisleri de tercüme edeceğini söyler. "Hilkat ve Tabiat-ı İnsaniyenin Beyanındadır" başlığını taşıyan ilk bahiste ruh ve beden kavramları üzerinde durulmaktadır. 262. sayıda (9 RA 1288/Mayıs Efrenci 29/ 17 Mayıs/miladi 1871, s. 1, 2) yeni bir başlık açılmamıştır. Bu sayıda da mütercim ismi yer almaz hatta dipnotta yapılan bir açıklamanın altında "Mütercim" imzası vardır. Tercüme devam etmemiş ve bunun sebebiyle ilgili gazete tarafından da herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu kısa tercüme; yapıldığı zaman dilimi, yazarın bilgi birikimi ve gazetenin muhtevası göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir.

Ayetullah Bey'in çevirisine başladığını duyurduğu orijinal adıyla *Histoire Naturelle*, bilim tarihinin dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir. Kitabın yazarı Georges Louis Leclerc de Buffon (1707-1788) ile ilgili, "Üslubunun akıcılığı ve dilinin güzel olması nedeniyle bazı kişilerce bilim adamı değil, daha çok edebiyatçı olarak nitelendirildi. Dünyanın başlangıcı üzerindeki görüşleriyle jeolojiyi ilahiyattan ayıran ilk bilginlerdendir. Yaşamı boyunca bu düşünceler üzerinde çalıştı ve evrimci yorumlara

öncülük etmiş oldu" (İmzasız, 1993: 440) tespiti yapılmaktadır.³ Eserin Mustafa Behçet Efendi (1774-1834) tarafından yapılan çevirisi Osmanlı'daki bilimsel faaliyetler arasında dikkat çeken bir çalışmadır. Mehmet Ayetullah'ın bu tercihinin sebebi; aldığı çok yönlü eğitim, yabancı dile olan hâkimiyeti ve insana, kâinatta olup bitenlere dair duyduğu ilgi olmalıdır. Nitekim *Kiyafetname* isimli eserinde bu konular üzerinde uzun uzun duracaktır.

Yukarıda mütercimin ismini gizlediği ve M. A rumuzu kullandığı belirtilmişti. Bu ketumluğun sebebi Ayetullah Bey'in o yıllarda devlet dairesinde görev yapıyor olmasında aranabilir. Fakat tercümenin tamamlanamayışını da aynı sebeple açıklamak mümkün müdür? Burada, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'in kendisinde bulunduğunu söylediği 14 Zilhicce 1288 (24 Şubat 1872) tarihli bir mektubuna müracaat etmek gerekir. İbnülemin'in yazdığına göre bu mektupta, Sami Paşa (Ayetullah Bey'in dedesi) Suphi Paşa'ya (Ayetullah Bey'in babası) "Ayetullah Bey tenkihat sırasında kalemden çıkarıldı. Lakin harice olmayarak yine buraca bir memuriyete nasbı pek uzamayacaktır" (1988: 145) denmektedir. Fakat Sami Paşa'nın beklentisi gerçekleşmemiş Ayetullah Bey, babasının vali olduğu Suriye'ye kaymakam olarak gönderilmiştir. Bu bilgiler ışığında tercümenin yarım bırakılış sebebinin bir görevden ayrılış ile diğerine başlayış arasında geçen ve sancılı olduğu anlaşılan süreç olduğu söylenebilir.

Bu yarım kalışı daha geniş bir bakış açısıyla yorumlamak da mümkündür. Niyazi Berkes *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli eserinde Tanzimat Dönemi çevirileri ile ilgili şöyle bir tespitte bulunur: "Tanzimat döneminin genç kuşak aydınlarından söz edildiği zaman bunların Plutarch'ı, Rousseau'yu, Montesquieu'yü, Volney'i, Voltaire'yi çevirdikleri söylenir; fakat bu çevirilerin hiçbiri elimizde yoktur. Bu iddiaları yayanların yalan söylediklerini ya da abarttıklarını sanmıyoruz. Pek muhtemel olarak hepsine girilmiş fakat hiçbiri tamamlanamamıştır, birçoğu da (eğer tamamlanmış olmuşa) ya anlaşılır gibi olmamış ya da yayımlanamamıştır. Çünkü çeviri, yani yüksek düşün planını Osmanlıcaya dökme işi, aşılmaz güçlüklerle doluydu. Batı kavramlarını anlatmak için kullanılan sözcükler, geleneksel anlamlarından sıyrılmadıkça o kavramların çağdaş anlamlarını vermezler; geleneksel anlamlarını verirler. Bu da anlatmaya, ya da anlaşmaya değil, anlatamamaya ya da yanlış anlaşmalara yol açar" (1978: 261).

Niyazi Berkes'in söylediklerini Adnan Adıvar'ın tespitleriyle teyit etmek mümkündür. Yazar *Osmanlı Türklerinde İlim* isimli eserinde, "Tarih-i tabii, Fransızca *Histoire Naturelle* deyiminden, yanlış bir çeviridir; çünkü buradaki 'histoire' kelimesi, Aristo'nun meşhur zooloji kitabının adındaki, asıl anlamı araştırma olan, istoria kelimesinden gelir; o hâlde bu ilim dalının adı tabiat araştırmaları olmak lazım gelirdi" (1982: 226) der. Bu tespit ve bilgilerden hareketle *Tarih-i Tabii Tercümesi*'nin yarım bırakılış sebebi; eserin bilimsel bir kitap olması ve mütercim özellikle terimlerin karşılığını bulmakta yaşamış olabileceği problemler olarak da düşünülebilir.

² *Hakayiku'l-Vekayi*'nin tarih ve sayıları gazetede olduğu gibi verilmiştir.

³ Eserin müellifi Buffon XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türk ediplerinin ilgi alanında olmalıdır. Mesela, Rezaizade Mahmut Ekrem *Talim-i*

Edebiyat'ının "Üslup" bahsinde Buffon'un "üslub-ı beyan aynıyle insandır" (s. 62) sözüne atıfta bulunur. *Musavver Terakki* mecmuasında Buffon'un biyografisine yer verilmiştir (Sene: 4, Aded: 17, s. 122-123).

Bu makalenin konusu olan bir diğer eser *Kıyafetname*, *Hakayıku'l-Vekayi* sütunlarında 336. sayıdan itibaren (29 CE 1288/Ağustos-Efrenç 17/ 5 Ağustos/miladi 1871) itibaren tefrika edilmeye başlanmış ve düzensiz aralıklarla sekiz sayı devam etmiştir ve künyeleri aşağıdaki şekildedir:

- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 336, 29 CE 1288/Ağustos-Efrenç 17/ 5 Ağustos/miladi 1871, s.1, 2, (İlm-i Kıyafet), (Mukaddime), Mehmet Ayetullah imzasıyla.
- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 338, 3 CA 1288/Ağustos-Efrenç 19 / 7 Ağustos/miladi 1871, s. 1, 2; (İzzetli Ayetullah Bey'in Kıyafetname'si) 336. Numaradan mabat, (ikinci Mukaddime) (Tabiat-ı İnsaniye Beyanındadır).
- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 340,6 CA 1288/Ağustos-Efrenç 12/ 10 Ağustos/miladi 1871, s. 1, 2 (İzzetli Ayetullah Bey'in Kıyafetname'si) 338. numaradan mabad, (Kıyafet-i Asliye ve İnfialiyeye Beyanındadır).
- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 345,12 CA 1288/Ağustos-Efrenç 28/ 16 Ağustos/miladi 1871, s. 2, (İzzetli Ayetullah Bey'in Kıyafetname'si) 340. numaradan mabad, (Kıyafet-i İnsaniyeden Birinci Kısım yani Kıyafet-i Neviye).
- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 346,13 CA 1288/Ağustos-Efrenç 29/ 17 Ağustos/miladi 1871, s.1, 2, (İzzetli Ayetullah Bey'in Kıyafetname'si) 345. numaradan mabad, (Kıyafet-i Mahsusa-ı Milliye).
- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 347, 14 CA 1288/Ağustos-Efrenç 30/ 18 Ağustos/miladi 1871, s. 1, 2, (İzzetli Ayetullah Bey'in Kıyafetname'si) 346. numaradan mabad, (Kıyafet-i mahsusa-ı milliyenin taksim ve tarifi), (Kafkas neslinden olan milletlerin kıyafeti), (Türkler), (Mısırlılar), (Berberiler), (Şamiler), (Hicaziler), (Irak-ı garb halkı), (İraniler), (Bedahşaniler), (Bedahşan-ı süfela ahalisi), (Cezayir-i Hind ahalisi).
- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 348,15 CA 1288/Ağustos-Efrenç 31/ 19 Ağustos/miladi 1871, s.1,2, (İzzetli Ayetullah Bey'in Kıyafetname'si) 347 numaradan mabad, (İngilizler) (Fransızlar) (Fransızlar ve İngilizler) (İtalyanlar) (Almanlar) (Rusyalılar).
- *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 352, 20 CA 1288/Eylül-Efrenç 31/ 24 Ağustos/miladi 1871, s.1. *Kıyafetname*'nin Fransızcadan tercüme olduğu iddialarına cevap.

Ayetullah Bey'in *Kıyafetnamesi*'ni tanıtmadan önce kıyafetname türü hakkında genel bilgileri hatırlamak gerekir: "*Arapça kavf kökünden türeyen kıyâfe(t) "iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek" anlamına gelir. Kelimenin Türkçede ve Farsçada ayrıca "kılık kıyafet, elbise, şekil, görünüş" manaları da vardır. Eskiden Arabistan'da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tespitlerde bulunan, kişiler arasındaki benzerliklerden, özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışan kimselere kâif denmekteydi. İlm-i kıyâfet zamanla bir bilim dalı halinde gelişmiştir. İnsanın görünen dış özelliklerine bakarak görünmeyen iç özelliklerini anlamaya çalışan kimseye de kâiyif veya kıyâfet-şinâs denilmiştir. Arapçada firâse(t) kelimesi de "iz sürmek, birinin arkasından gitmek" anlamına geldiğinden Arap âlim ve edipleri kıyafet yerine daha çok firâset kelimesini kullanmışlardır. Folklorda ise kıyafet "el falı ve yüz falı" manalarını kazanmıştır. Bilim dalı olarak kıyafet firâsetten*

daha dar bir alana inhisar eder. Türkler, firâset ilminin Arap medeniyet ve coğrafyasını ilgilendiren kısımları (ibnû'l-ektâf, ilmü'l-irâfe, ilmü'l-ihidâ, ilmü'r-rîyâfe, ilmü nüzûli'l-gays, ilmü kıyâfetü'l-eser) yerine insanın bedenî ve ruhî yapısıyla ilgilenen bölümlerini (ilmü'l-kef, ilmü'l-esârîr, ilmü'l-ihtilâc, ilmü kıyâfeti'l-beşer) ön plana çıkarıp bunları "kıyâfetü'l-isr" ve "kıyâfetü'l-beşer" olmak üzere iki kısımda değerlendirmişlerdir. Kıyâfetü'l-isr, insanların veya binek hayvanlarının ayak izlerinden sahibinin genç mi yaşlı mı olduğunun, cinsiyetinin ve bazı fiziksel özelliklerinin tahmin edilmeye çalışıldığı bilim dalıdır. Kıyâfetü'l-beşer ise "kıyâfetü'l-insâniyye, kıyâfetü'l-ebdân" olarak da bilinir ve insanın fiziksel özelliklerinden kişiliğini, ahlâkını tahmin ve nesebini tesbitle uğraşır" (Mengi, 2002a: 513).

Ayetullah Bey'in eseri, ilm-i kıyafetin tanıtımı ile başlar. Yazar ilm-i kıyafetin konusunu "*İnsanın hilkatinden ahlakına delalet eden alametten bahsetmekten ibarettir.*" (nr. 336, s. 1) olarak belirler. Bu ilimle ilgili muhtelif dillerde kitapların yayımlandığını fakat diğer ilimlerle mukayese edilince çok itibar edilmediğini söyleyen Ayetullah Bey'e göre bunun sebebi konunun çok hassas, çoğunluk için müşkül ve karışık olmasıdır.

"Mukaddime"de Allah'ın ilahi nurunun bütün kâinata yansıdığını söyledikten sonra varlıkları "maden, nebatat ve hayvanat" olarak üçe ayırır. Sonra sözü "hayat"a getirir ve onu da "hayat-ı hakiki" ve "hayat-ı ihtiyari" olmak üzere iki başlık altında değerlendirir: "*Hayat-ı ihtiyari hulkın insan ve hayvanda ihsasatına nazaran mahlûkat-ı sairede mefkut addettikleri hayattır. Hayat-ı hakiki dahi cümle mahlûkatta bir haysiyet ve keyfiyete tesir eden hayattır ki onun eseri ancak (kevn ü fesattan) ibarettir. Hatta bazı hükemanın ruh-ı insaniye ruh-ı hayvaniden tefrik ettikleri bu sebebe mebni olup bize kalırsa onlar ruhun asarında olan ihtilafı cevher-i ruh zannederek yanılmışlardır. İşte esas bahsimiz bu ihtilafın eserde mi yoksa müessirde mi olduğunu tahkik ile yalnız eserde olduğunu ispat ettikten sonra esbabını izah ve beyan etmektir. İlm-i kıyafetin esası asıl bu meseledir. Zira mükevvenatta müessir bir olduğu hâlde asarın ihtilafını mucip olan esbab neden ibaret olabilir. Malum olduğu üzere cem-i-ı ecsam-ı tabiiye heyula suretinde yahut tabir-i aherle ruh ve cisimden ibaret olduğu hâlde bu ihtilaf-ı asar ancak suretlerin ihtilafından neşet etmek lazım gelir" (nr. 336, s. 1).*

Bundan sonra "heyula" ve "suret" kelimeleri üzerinde ruh ve beden kavramlarını açıklar. "*Heyula bahsi zamanımızda korkunç bir suret peyda etmiş ise de biz o dehşeti tadil" (nr. 336, s. 1) edelim diyerek konuya güncel bir yaklaşım ile bakmaya çalışır. Ayetullah Bey, "kürre-i arzda mevcut eşyanın ahval ve keyfiyatına nazaran zahirde tabiata yekdiğerine mugayyir ve muhtelif görünen eşya mürur-ı zamanla hep yekdiğerine tahavvül etmekte" (nr. 336, s. 2) olduğunu söyler, sözü "kevn (olma, ortaya çıkma) ve fesada (bozulma)" getirir ve kevn ü fesat "*İisan-ı ammeye olup bozulmak ve daha açık dirilip ölmek tabir olunmuştur" der. Aslında kâinatta hiçbir şeyin yok olmadığını "su" örneği üzerinden anlatır.**

Daha sonra, "*Eğer dünyada insanlar olmaya idi kevn ve fesadı kim takdir edecekti. Suver-i cesimenin beyninde fi nefsu'l-emr ne fark olacaktı. Meğerki insanlar gibi tabiatın*

da işine yarayamayacak suretlerde birtakım cisimler bulunmalı idi. Demek olduğuna kevn ü fesat itibari olup hiç biri birinden farkı yoktur” (nr. 336, s. 2). diyen yazar “Saded-i Bahis”e gelir.

“Tabiat-ı İnsaniye Beyanındadır” başlığı altında, “Nev-i insan bu kürre-i arzın en mükemmel bir mahsulü olup kuvâ-yı tabiiyenin asarını en ziyade izhar ve ibraz eden bir mahlûktur. Kuvâ-yı tabiiyenin asarı mahlûkat-ı saire efradında pek dağınık olup hiçbir şeyde insanda olduğu kadar cem olmamıştır” (nr. 338, s. 1). diyerek insanın kâinattaki yerine dair görüşünü açıklar.

“Kıyafet-i Asliye ve İnfialiye Beyanındadır” başlığında önce bu kavramlar tanıtlır: “İşbu kıyafet-i asliye ve infialiye-i insaniye cesed-i insanın sathında müşahede olunan asardan ibarettir. Bu asar gerek hâl-i sükûnunda ve gerek hâl-i infialde mevcut olsun. Fakat bu asar-ı infialiye çehrenin kâbil-i hareket olan cihetlerinde bulunduğu gibi asar-ı asliyede harekete müstaid olmayıp mahallerinde müşahede olunur ki bu asarın her kısmı bir insanın hâlet-i sükûnet ve infialde olan ahlak ve etvarını ayrı ayrı işar eder” (nr. 340, s. 1).

Sonra insanın çehresi, sükûn ve kırgınlık durumlarında bu çehredeki değişiklikler anlatılır. “Mesela bazı kimseler vardır ki hâl ü sükûnunda mizaçları kemal-ı derecede mülayemet ve letafet üze olup bir infial zamanında kendilerinden zahiren hiçbir memul olmayan efal-i fevkalade zuhur eder. İmdi bu kimselerin infial zamanında kesp ettikleri her türlü ahvali kable'l-vuku anlamak için çehrelerinin hareketine müstait olan cihetlerine dikkat etmek lazım gelir. Mesela bir kimsenin alnında birbirine müvazi ufki çizgiler ve kaşlarının burun kökü üzerinde bulunan uçlarından alnın irtifaini doğru amûdî hatlar bulunup ve kaşlarının hat-i infialinde aşağı doğru tenezzül edip çatıldığına alamet olur....” (nr. 340, s. 1)

Konuyu kıyafet-i şahsiyeden kıyafet-i milliyeye getiren yazar “Kıyafet-i İnsaniyeden Birinci Kısım yani Kıyafet-i Neviye” başlığında önce teorik bir tartışma yapar.

Ayetullah Bey bir soru ile konuya başlar. “Efradın hilkatlerini yani benî nevinden hilkatleri en mükemmel addolunan insanlara tatbiken tarif ve tavsif ederiz yani benî nevimizde hulk ve hilkat cihetiyle müntehâ-yı derecat-ı kemalde bulunan zevatı bir miqyas addile sairleri onlara nispet eyleyip noksan ve kemallerini tayin ediyoruz lakin bütün nevın hulk ve hilkatini tarif için nasıl bir miqyas tutalım” (nr. 345, s. 2).

Kavramlar üzerinde tartıştıktan sonra, “Hülasatü'l-kelam hulk ve hilkat-i neviyi tahkik ve tayin için kezalik nevi beşeri muhit olan kuvve-i ruhaniyeyi bir miqyas-ı sahih addedebiliriz. Çünkü kürre-i arzda mevcut olan mahlûkat içinde kuvve-i ruhaniyenin asarı en ziyade yine nevi beşerde ayan olmuştur” (nr. 345, s. 2) sonucuna ulaşır.

Hilkat-i neviyeyi tetkik için kuvve-i ruhaniyeyi kıstas olarak belirleyen yazar bu defa hilkat-i neviyenin “derece-i kemal ve noksanı” nasıl tayin edilebilir sorusunu sorar. Bunun tecrübelerle dayanması gerektiğini dile getirir ve “derece-i kemal ve noksan” meselesini “ulemâ-yı hikmet-i tarihiye”ye bırakır, bunun tayini için “mufassal bir hikmet-i tarihiye” gerektiğini söyler.

Yapacağı işi, “kıyafet-i milliyeden bed eyleyerek kürre-i arzın kıtaat-ı muhtelifesinde bulunan milel ve akvamın hulk ve hilkat-i mahsusalarından ve badehu kıyafet-i hususiye-i şahsiyelerinden” (nr. 345, s.2) bahsetmek olarak netleştirir.

“Kıyafet-i Mahsusa-ı Milliyenin Taksim ve Tarifi” ile teorik konulardan ayrılan yazar “Kafkas Neslinden Olan Milletlerin Kıyafeti” başlığı altında; Türkler, Mısırlılar, Şamiler, Hicaziler, Irak-ı Garp Halkı, İraniler, Bedahşaniler, Bedahşan-ı Süfla Ahalisi, Cezayir-i Hint Ahalisi’ni tanıtır. Ayetullah Bey Türkleri şu şekilde anlatır:

“Türkler kaviyü'l-bünye olup hilkat ve tenasüpleri pek mükemmeldir. Hatta Türklerde kambur ve topal hilkatli kimseler pek nadir bulunur. Hilkat-i mahsusa-ı milliyeleri dahi çehreleri biraz mustatilce olur yan taraftan bakılsa alınlarının iptidasından çenelerine kadar bir kavis hâsil olur ve burunları dahi umumen mukavves ve uçları sivri alınlar yüksek kaşlar sağına doğru mümted gözleri büyücek ve gayet berrak ve biraz çukurcadır. Hulkları da aynı halkları gibi olup fevkalade bir sebat ve metanet ve zekâ ve dirayet eshabındandırlar. Hurub ve magazide gayet şedit oldukları gibi evveleminde itaat ve inkiyatta dahi bi-misl ve nazirdirler” (nr. 347, s. 1).

Devam eden 348. sayıda da ana başlık altında toplamaksızın “İngilizler”, “Fransızlar”, “Fransızlar ve İngilizler”, “İtalyanlar”, “Almanlar”, “Rusyalılar” hakkında bilgi verilir. Altındaki “bakiyesi var” notu eserin devam edeceğinin işareti olsa da devam etmez. 352. sayıda Mehmet Ayetullah imzasıyla başlıksız olarak uzunca bir varaka ile eserin akıbetine hakkında bilgi verilir.

Bu varakadan anlaşıldığı kadarıyla bazı isimler Kıyafetname’nin Fransızcadan tercüme olduğunu iddia etmektedir. Ayetullah Bey, her fenne dair kitapların esasını daha önce kaleme alınan eserlerin oluşturduğunu söyler. Mesela bir tarih kitabı yazmak isteyen birisi, “fen-i tarihi yeniden icat edemeyeceğinden tevarih-i mevcudeye müracaatla menkulatını yazıp havi oldukları ahbar ve havadisatı kendi efkârınca muhakeme ile ya sahih veya galat her neyse bazı malumat ilave” (nr. 352, s. 1) etmektedir.

Kendisi de böyle bir yol izlemiştir. “İlm-i kıyafete dair yalnız Fransızcadan değil Arabi Farsî ve lisan-ı Türki üzerine fenn-i mezkure dair yazılmış kitaplardan haylisini mütalaa” (nr. 352, s. 1) ettiğini söyleyen yazarın ifadelerinden kırgın olduğu anlaşılmaktadır. Varakasını, “Kıyafetname-i acizanemin mütercem olduğunu iddia eden her kim ise Türkçeden başka lisan bildiği hâlde filan lisanda filan kitaptan tercüme olunmuştur deyü müddeâ eylemesini rica ederim. Gerçi bu Kıyafetname bu kadar himaye ve sahabet gösterir bir eser değil ise de mütercem olan bir kitabı ben telif ettim demek ashab-ı maarif nezdinde pek ayıp olunduğundan beyan-ı hâlê ibtidar kılındı” (nr 352, s. 1). sözleriyle, bir bakıma meydan okuyarak bitiren Ayetullah Bey tefrikasına devam etmemiştir.

Mehmet Ayetullah’ın eserine yönelik tercüme olduğu yönünde iddialar; arkadaşlar arasında vuku bulan, yazarın kulağına kadar gelen dedikodular olabilir. Bu iddiaların bir süreli yayın sütununda yer almış olması da ihtimal dâhilindedir.

Bu çerçevede, *Hakayık'ı-Vekayî*'nin daha sonraki sayıları ve *Kıyafetname*'nin tefrika edildiği tarihler ağırlıklı olmak üzere, *Basiret*, *Dağarcık*, *Devir*, *İbret* taranmış, bu minvalde bir yazı ile karşılaşmamıştır⁴. Fakat *İbret*'in 50. sayısında (27 Kânunuevvel 1288) "Rüya" başlıklı bir yazı bulunmaktadır. Bu yazıda müellif bir uykuya dalar ve o günün matbuatını mizahi bir yaklaşımla anlatır. *Hakayık* da burada, "... baktım ki *Hakayık idarehanesi önüme çıktı. İçeriye girdim mütercimler! mütercimler! Bir köşede bir mütercim, diğerinde bir daha diğerinde bir daha...*" şeklindeki bir cümleyle geçer. Mütercimlerin elindeki gazetelerin isimleri verilir. Nitekim *Hakayık*'ta tercüme yazılar çok fazladır. Ayetullah Bey de böyle bir yazıdan alınmış olabilir.

Unutmamak gerekir ki Mehmet Ayetullah ismi genellikle siyasi tarihte ve Yeni Osmanlılar söz konusu olunca anılmaktadır. Dolayısıyla Ayetullah Bey'i *Kıyafetname* yazmaya yönelten sebep ne idi sorusu akıllara gelebilir. Bu soruya, "*Âvan-ı şebabımdan beri ilm-i kıyafetin tahkik-i ahkâmına ziyade merak etmiş olduğumdan gerek bu babda malumat-ı mustahzara-ı acizanemi ve gerek tecarib-i naçizanemi hâvi olmak üzere bir eser bırakmak arzusunda bulunmaktaydım.*" (nr 352, s. 1) diyerek kendisi cevap verir.

Ardından akıllara şu soru gelecektir. Ayetullah Bey'in, ilm-i kıyafet konusunda bir eser kaleme alabilecek kapasitesi var mıydı? Yoksa *Kıyafetname* iddia edildiği gibi tercüme midir? Bu soruların kesin ve tartışmasız bir cevabını vermek mümkün görünmüyor fakat Mehmet Ayetullah'tan dolaylı ve doğrudan bahseden yazılarda onun yetişme tarzına özellikle dikkat çekilmiştir. Ebüzziya Tefvik *Yeni Osmanlılar Tarihi*'nde Ayetullah Bey'den söz ederken özellikle şaşkınlık uyandıracak kadar zengin bilgi birikimine, onu yetiştiren ortama, dedesinin ve babasının konaklarına dikkat çeker (1973: 80, 81). Seniha Sami Morali, "*Tahsiline itin edildi. Dr. Mordtmann gibi âlimlerden ders okudu. Fransızca'yı mükemmel surette öğrendi. Tanzimat devrinde pek çok münevver yetiştirmiş olan Tercüme Odasına kaydedildi*" (1969: 31) der.

İbrahim Alaettin Gövsa da benzer şekilde, "*Değerli hocalardan hususi fakat zamanına göre pek iyi tahsil görmüş*" (1946: 55) olduğunu söyler. Bu birikimler Ayetullah Bey'in *Kıyafetname* yazabilmesinin yolunu açmış olmalıdır. Üstelik kendisi de bu konuda yazılmış birçok eseri okuduğunu söylemiştir. Ayrıca tamamlamadığı *Tarih-i Tabii Tercümesi*'nin konusu da *Kıyafetname* ile paraleldir.

Bu makalenin konusu Ayetullah Bey'in *Kıyafetname*'sini dikkatlere sunmaktır. Yazarın diğer *Kıyafetname*lerden ne kadar etkilendiği ve hatta tercüme olup olmadığı çok farklı bir çalışmayı gerektirir. Bununla birlikte *Kıyafetname*lerin yukarıda da özetlenen genel çerçevesi göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılabilir.

Ayetullah Bey tefrikasına, "*İlm-i kıyafet diye gerek mütekaddimînin ve gerek müteahhirînin bahsettikleri ilim pek ziyade şayan-ı itibar ve tetkik bir fendir. Bu ilmin mevzuu insanın hilkatinden ahlakına delalet eden alametten*

bahsetmekten ibarettir" (nr. 336, s. 1) cümleleriyle başlamıştı.

Yaptığı tespit günümüzde yapılan *Kıyafetname* tanımlarıyla da örtüşmektedir. Mesela Seyhan Tayşı *Kıyafetname*'yi, "*Bir kimsenin 'saç, göz, kulak, el, ayak vs. gibi fiziki uzuvlarının dış görünüşlerinden, o uzvun sahibi olan kişilerin ahlaki yapısı ve karakteri hakkında hükümler vermek ve diğer bir ifadeyle zahiri görünüşten batini (iç, deruni) vasıflarının tespit ve tahmin edebilmek ilmini 'kıyafet ilmi' veya Latince ifade ile 'physiognomie' denilmiştir*" (1980: 91, 92) şeklinde tanımlar.

Gerek Batı'da gerek Doğu'da *Kıyafet* ilmiyle ilgili kitapların büyük ölçüde insanı tanımaya yönelik olduğu görülmektedir. Hastalıkların teşhis ve tedavisi için bu ilimden faydalandığı gibi, bir cariyeye, saraya hizmetkâr alınırken de ilm-i *Kıyafet* bilenlerden görüş alındığı belirtilmektedir (2002a: 513,514).

Ayetullah Bey, *Kıyafetname*'sine kâinat, kâinattaki varlıklar, insanın kâinattaki yeri, ruh ve beden birlikteliği gibi felsefi konularla başlamıştır. Bu bölümler muhtemelen tercümesine başlayıp bitiremediği *Tarih-i Tabii*'den ilham alınarak yazılmıştır. Belki de tercüme ithamlarının sebebi budur. Yazarın bu kısımlarda manzum parçalarla söylediklerini desteklediği görülmektedir. Diğer *Kıyafetname*lerin temel meselesi olan *Kıyafet-i insaniye*yi çok kısa geçmiş ve *Kıyafet-i milliye* başlığı atarak millet merkezli genellemeye gitmiştir. Ayetullah Bey'in, *Kıyafetname*'si bu yönüyle diğer *Kıyafetname*lerden farklıdır.

Mine Mengi, "*Her sanatkâr şu ya da bu biçimde çağının ve toplumunun estetik değerlerinin, zevk anlayışının derleyicidir. Kıyafetnameler de, çağlarının ve ait oldukları Osmanlı toplumunun insanının estetik görünümüyle ilgili ölçü ve değerleri, güzellik anlayışını büyük ölçüde yansıtan eserlerdir*" (1977: 303) der.

Mehmet Ayetullah'ın *Kıyafet-i milliye* düşüncesiyle hareket etmesini onun siyasi kimliği ile açıklamak ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında belirgin hâle gelen milliyetçilik düşüncesinin bir sonucu olarak düşünmek gerekir.

Kıyafetname ve *Tarih-i Tabii Tercümesi* ile ilgili en önemli soru yazarın biyografilerinde bu eserlerden niçin söz edilmediğidir. Bu sorunun cevabını bulmak imkânsız gibidir.

Ayetullah Bey'in Bibliyografyasına Katkı

Hakayık'ı-Vekayî sütunlarında Mehmet Ayetullah Bey'in *Tedmür Harabeleri* ve *Rüya* isimli eseri yayımlanmalarından önce tefrika edilmiştir.

Tedmür Harabeleri Tanzimat ve I. Meşrutiyet Dönemi ediplerinin ilgi odağında olan bir eserdir. Abdülhak Nasuhi Bey, Namık Kemal, Ziya Paşa, Recaizade Mahmut Ekrem, tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercüme yayınlanmamıştır. Cumhuriyet öncesinde *Tedmür Harabeleri* denilince akla Ayetullah Bey gelmektedir (Yüksel, 2021: 1-19).

⁴ Süreli yayınların araştırmacılar için her daim sürprizlerle dolu olduğu veya bu konuya dair var olan bir yazının gözden kaçmış olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Hakayiku'l-Vekayi gazetesinin 304. sayısında, “Fransa müelliflerinden Volney nam zatın asarından Les Ruines de Palmyre yani Tedmür Harabeleri unvanıyla yazmış olduğu makalattan bazı fıkraların tercümesidir. Bu fıkralar gayet münşiyane bir hayal suretinde kaleme alınıp ibtida mezkûr harabelere hitaben bir münacat ve sonra bâb bâb inkılab-ı zaman ve tagayyür-i ahvâl-i insan üzerine bazı mütalaattan ibarettir.” açıklamasını içeren imzasız bir varakanın ardından *Tedmür Harabeleri*'nin tefrikasına başlanır ve 304, 305, 309, 310, 311, 312, 313. sayılarda imzasız olarak devam eder.

Tedmür Harabeleri 1288 (1871)'de kitap olarak yayımlanmıştır⁵. Bu kitap *Hakayiku'l-Vekayi*'nin 304. sayısından itibaren tefrika edilen eserin aynısıdır. Kitabın dış kapağında yukarıdaki açıklamanın ilk cümlesi, iç kapağında da tamamı yer almaktadır fakat mütercimim ismi yazılmamıştır. Anlaşılan odur ki eser önce tefrika edilmiş sonra kitap olarak basılmıştır. *Tedmür Harabeleri*'nin kitap olarak basıldığı ilanı *Hakayiku'l-Vekayi*'nin muhtelif sayılarında yayımlanmış, “bir ehl-i himmet ve maarifet zeban-ı Türkîye nakl ve tercümeyle himmet eylemiştir” denilerek mütercimim ismi burada da verilmemiştir. Bu gizemin sebebi Ayetullah Bey'in o günlerde devlet memuru olması olarak gösterilebilir. Fakat bu tespiti yine *Hakayik* sütunlarındaki bir ilan boşta çıkarmaktadır. 486. sayıdaki *Tedmür Harabeleri* ilanının hemen altında Ayetullah Bey'in Terkib-i Bent'i,

“Şurâ-yı Devlet muavinlerinden İzzetli Ayetullah Beyefendi'nin geçen sene nazm ve inşad ile tab ve neşrini tehir etmiş olduğu Terkib-i Bend bu kere tab ettirilerek matbaamızda ve gazete satıcılarında satılmaya başlamış” cümleleriyle ilan edilir.

Görüldüğü üzere burada yazarın adı, mesleği açık açık yer almaktadır. Daha tatmin edici bir bilgi çıkana kadar Ayetullah Bey'in *Tedmür Harabeleri*'nde ismini gizleme sebebi eserin siyasi içeriği olarak düşünülebilir.

Bu ilanın Ayetullah Bey'in biyografisine dair günümüze ulaştırdığı bilgi 1871'de onun Şurâ-yı Devlet muavinliği görevinde ve İstanbul'da olduğudur. Yazarın *Tedmür* (Palmyre) Harabeleri'nin bulunduğu Suriye'deki Balebek ve Bukaülaziz kaymakamlıklarına tensikat sebebiyle Şurâ-yı Devlet muavinliğinden ayrılmasından sonra gittiği bilinmektedir. Ayetullah Bey, Volney'in eserini Suriye'ye görevli olarak gitmeden önce tercüme etmiştir demek yanlış olmayacaktır. Fakat şu ayrıntıyı da unutmamak gerekir Ayetullah Bey'in babası Suriye valisidir. Belki kaymakam olarak atanmadan önce de Suriye'ye gitmiş, *Tedmür* (Palmyre) Harabeleri'ni görmüş ve etkilenmiştir.

Mehmet Ayetullah isminin genellikle siyasi tarih söz konusu olunca ve *Tedmür Harabeleri* tercümesiyle anıldığı görülmektedir fakat yaptıklarıyla ilgili bilinmeyenler veya geri planda kalanlar da vardır. Mesela Fransız millî marşı

La Marseillaise ilk defa tam ve manzum olarak Ayetullah Bey tarafından Türkçeye aktarılmıştır (Akün, 1976: 121-141) Ziya Paşa'nın Terkib-i Bent ve *Rüya*'sını takliden yazdığı aynı adlı eserleri vardır.

Hakayiku'l-Vekayi'den Ayetullah Bey bibliyografyasına bir katkı da *Rüya* isimli eseriyle ilgilidir. Bu eserin 1326 (1910)'da yazarın ölümünden sonra yayımlandığı düşünülmektedir fakat Ayetullah Bey'in *Rüya*'sı kitap olarak basılmadan önce *Hakayiku'l-Vekayi* gazetesinin 430 ve 431. sayılarında (nr. 430, 24 Ramazan 1288/Kânunuevvel-Efrensi 4/ 24 Teşrinisani/miladi 1871, s.1; nr. 431, 24 Ramazan 1288/Kânunuevvel-Efrensi 5/ 24 Teşrinisani/miladi 1871, s.1), yani yazarın ölümünden önce tefrika edilmiştir. Tefrikanın sonunda “M. A” rumuzu vardır ve gazetede ki metin ile kitap olarak basılan metin aynıdır.

Sonuç Yerine

Ayetullah Bey ismi çoğunlukla siyasi tarihlerde geçmekle birlikte onun farklı alanlarda da kalem oynattığı görülmektedir. Yazar, aldığı çok yönlü eğitimin hakkını vermiş Buffon gibi Batı medeniyetinin önemli bir isminden çeviriye başlamış, fakat kim bilir hangi sebeple yarım bırakmak zorunda kalmıştır. *Tarih-i Tabii Tercümesi* o yıllarda yoğunlaştığı anlaşılan Buffon ilgisine katkı ve bilim meraklısı gençlere ilginç bilgiler sunmuş olmalıdır.

Ayetullah Bey, eski edebiyatta çokça örnekleri görülen kıyafetnameyi devrine uygun bir bakışla yorumlamıştır. *Kıyafetname*'si klasik kıyafetnamelerden farklı olarak sadece fiziki yapıdan psikolojiye gitmemiş, konuyu milletler çerçevesinde değerlendirmiştir. Muhtemelen siyasetle ilgilenmesi, yaşadığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına hâkim olan düşünce dünyası onu yönlendirmiştir.

Hemen bütün kaynaklarda *Tedmür Harabeleri* mütercimi olarak Ayetullah Bey gösterilmektedir, mutlaka bu bilginin güvenilir bir kaynağı vardır. Bununla birlikte bu eserin hem tefrikasında hem kitap olarak basımında Ayetullah Bey ismi bulunmamaktadır. Yalnızca biyografisinden gelen bilgilerle Suriye ile olan yakınlığı ortaya çıkmakta ve bu eseri tercüme etmiş olabileceği ihtimali güçlenmektedir.

Biyografik ve bibliyografik bilgilerin tartışıldığı bir çalışmada söylenecek son söz ihtiyatlı olmak zorundadır. Çünkü bir başka amaçla yapılan bir çalışmada veya tesadüfler sonucu yeni bilgiler ortaya çıkabilir. Nitekim bu makalede tanıtılmaya çalışılan eserler de başka bir çalışma sırasında görülmüş ve değerlendirilmiştir. Ancak Ayetullah Bey vesilesiyle dile getirilmesi gereken inkâr edilemeyecek ve mutlaka vurgulanması gereken kesin sonuç, süreli yayınların edebiyat tarihleri için önemli kaynaklar olduğu ve ihmal edilmemesi gerektiğidir.

⁵ Millî Kütüphane eski harfli eserler kataloğunda Seyfi Raşit'in *Harabeleri yahut Tedmür Harabeleri*'nden başka iki *Tedmür Harabeleri* vardır. İkisinin de kapağında Rüştü isminin kazıldığı bir mühür bulunmaktadır. Bunların birisinde mütercim Rüştü olarak belirtilmiş, diğesinde böyle bir açıklama yapılmamıştır. Rüştü, *Hakayiku'l-Vekayi*'yi çıkarın kişidir ve 617. sayıdan itibaren Filip'e devretmiştir. Ayetullah Bey'in eserlerinin

tefrika edildiği sayılarda gazete Rüştü tarafından çıkarılmaktadır. İki eser de Ayetullah Bey'in olduğu kabul edilen eserdir. Eserin Şurâ-yı Devlet Muavini Seyfi Raşit tarafından yapılan çevirisi *Harabeleri yahut Tedmür Harabeleri* adıyla 1924 yılında yayımlanmıştır. Mütercim ön sözünde 1871'de yayımlanan Ayetullah Bey'in eserinden söz etmez hatta eserin o güne kadar çevirisinin yapılmadığını, yapılamadığını söyler.

Extended Summary

The figures that managed the Westernization process of the Ottoman Empire, in addition to those who restructured the institutions and organizations in line with this purpose, are those who tried to relay the new ideas that mostly originated from the West to the public, scholars, journalists, and those who assumed an opposing attitude towards the current administration and organized against it.

When people who introduced the idea of Westernization to political life and struggled for this ideal are mentioned, it is the Neo-Ottomans who first come to mind. Mehmet Ayetullah Bey is one of the prominent figures of this community.

Although Ayetullah Bey is usually associated with political history, he also produced works in different fields. His work *Kıyafetname* (Typology) and his translation work *Tarih-i Tabii* (*Histoire Naturelle*), which will be introduced in this article, are not mentioned in any of the biographies written about Mehmet Ayetullah Bey. These works were published not in *Vakit* newspaper, which is frequently mentioned in association with the name of Ayetullah Bey, but in *Hakayıku'l-Vekayi* newspaper and remained in the columns of this newspaper.

Ayetullah Bey started to translate Georges Louis Leclerc de Buffon's work titled *Histoire Naturelle* and serialize it in *Hakayıku'l-Vekayi*. This short translation work can be evaluated in terms of the knowledge accumulation of the author, the period when it was translated, and the content of the newspaper where it was serialized. *Translation of Histoire Naturelle* by Mustafa Behçet Efendi (1774-1834) is a prominent work among scientific activities in the Ottoman Empire. The multi-faceted education that Mehmet Ayetullah Bey received, his mastery of foreign languages, and his interest in human and what is happening in the universe can be the reason for this preference of him.

Buffon must be within the area of interest of the Turkish scholars in the second half of the 19th century. For instance, in his *Talim-i Edebiyat's* (Literature Education) "Style" section, Recaizade Mahmut Ekrem alludes to Buffon's statement "A person's style defines him/her." *Tarih-i Tabii Translation* must have contributed to the interest in Buffon, which seems to have intensified in those years, and offered interesting information to young individuals who were interested in science.

The oppressive environment of the period led the periodicals to non-political issues. *Hakayıku'l-Vekayi* where the translation was made was no exception in this regard. Besides, information about issues such as science and health attracted the interest of the readers.

Tarih-i Tabii translation and its serialization remained incomplete. The reason why it was left incomplete could be that Ayetullah Bey had to change his duty in the period when the translation started to be serialized.

Another reason for the translation remaining incomplete can be related to the work being a scientific book, its philosophical content, and especially the

problems that might have been experienced by the translator in finding the corresponding words for the terms.

Ayetullah Bey has a work titled *Kıyafetname*, which is not mentioned in the sources. This work also started to be serialized in *Hakayıku'l-Vekayi*, but it could not be completed. In this work, Ayetullah Bey interpreted typology, the examples of which were found in great numbers in the old literature, with a perspective in line with his period. He briefly touched on kıyafet-i insaniyye (human types), which is the primary subject of other typologies, and he made a nation-based generalization by using the title kıyafet-i milliye (national types). Mehmet Ayetullah's inclination towards kıyafet-i milliye should be explained by his political identity and can be thought of as a result of the nationalism idea, which became evident in the second half of the 19th century.

In his *Kıyafetname*, Ayetullah Bey included philosophical issues such as universe, entities in the universe, the place of human in the universe, and oneness of soul and body. These parts were probably written with inspiration from *Tarih-i Tabii*, which he started to translate but could not finish. This could be the reason for the accusations that the work was a translation while *Kıyafetname* was being serialized.

The work written as prose also included verse sections. These sections support what is being mentioned in the relevant part.

Tedmür Harabeleri is a work that attracted the attention of the Reform and 1st Constitutional Monarchy Period. It was translated by Abdulhak Nasuhi Bey, Namik Kemal, Ziya Pasha, and Recaizade Mahmut Ekrem. These translations were never published. Almost all sources point to Ayetullah Bey as the translator of *Tedmür Harabeleri*. This information should certainly have a reliable source. Nevertheless, Ayetullah Bey's name was included neither in the serialization of the work nor in its publication as a book.

Tedmür Harabeleri was serialized in the columns of *Hakayıku'l-Vekayi* before it was published as a book. This information is not available in the sources.

Another contribution from *Hakayıku'l-Vekayi* to the bibliography of Ayetullah Bey is related to his work titled *Ruya* (Dream). It is thought that this work was published in 1326 Hegira (1920 Gregorian) after the demise of the author, but before it was published as a book, Ayetullah Bey's *Ruya* was serialized in *Hakayıku'l-Vekayi* newspaper while Ayetullah Bey was still alive. The symbol "M.A." was included at the end of the serialization, and the text in the newspaper and the text published as a book are the same.

The part of this study titled "Some Considerations About Ayetullah Bey" has been allocated to Ayetullah Bey's biography and writings on this issue. Under the heading "Unknown Works of Ayetullah Bey: Tarih-i Tabii Translation and Kıyafetname", the said works are introduced. Finally, the heading "A Contribution to Ayetullah Bey's Bibliography" includes information about the works of the author titled *Tedmür Harabeleri* and *Ruya*.

Kaynaklar

- Adivar, A. A. (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmet Rasim (1927). *Matbuat Tarihine Medhal İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Akün, Ö. F. (1976). La Marseillaise'in Türkçede En eski Manzum Tercümesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 121-14.
- Baydar, M. (1968). *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*. İstanbul: Menteş Kitabevi.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Beydilli, K. (2013). Yeni Osmanlılar Cemiyeti. İçinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 430-433.
- Ebüzziya Tefik (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi C. 1*, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Gövsä, İ. A. (1946). Ayetullah Bey. İçinde, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, 1. İstanbul: Yedigün Neşriyatı. s. 55.
- İnal, İ. M. K. (1988). *Son Asır Türk Şairleri C 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İmzasız (1993). Buffon Kontu (Georges Louis Leclerc). İçinde, *Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük 2*. İstanbul: Milliyet Gazetecilik AŞ. s. 440.
- İmzasız (1288). Rüya. İbret. 50, 1-3.
- Korkmaz, F. (2016). *Yeni Osmanlılar Cemiyeti Kurucularından Mehmed Âyetullah Bey Dönem-İnsan-Eser*. Ankara: Detay Yayınları.
- Mengi, M. (1977). Kıyafetnameler Üzerine. *Türk Dil Kurumu Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 25, 299-309.
- Mengi, M. (2002). Kıyafetname. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 513,514.
- Moralı, S. S. (1969). Ayetullah Bey ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti. *Hayat Tarih Mecmuası*, 2 (12), 31-34.
- Samipaşazade Hasan Bey (1341). Ayetullah Bey ve Yeni Osmanlılar. *Havadis-i Hukukiye ve Tarihiye*, 2, 2-6.
- Tayşi, M. S. (1980). Kıyafet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyafetnamesi. *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 4(38), 91-92.
- Yüksel, S. (2021). Hakayıkü'l-Vekayi Gazetesi ve Son Pişmanlık Mukaddimesi'ne Zemin Hazırlayan Tartışma. *Edebî Eleştiri Dergisi*, "Takvim-i Vekayi'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat" Özel Sayısı, 1-19.